

dr hab. Filip Musiał, prof. AIK
Instytut Nauk o Polityce i Administracji
Wydział Pedagogiczny
Akademia Ignatianum w Krakowie

Kraków, 5 VI 2024 r.

**Recenzja pracy doktorskiej Agnieszki Szmerek
„Dzieje Prowincji Krakowskiej oo. Kapucynów w latach 1945-1970”**

**napisanej pod kierunkiem ks. prof. Józefa Mareckiego,
Kraków 2023, ss. 234**

Recenzowana dysertacja jest monografią Prowincji Krakowskiej ojców Kapucynów – ważnej i terytorialnie rozległej struktury zakonnej. Uzupełnia historię zakonu, będąc jednocześnie istotnym elementem historii Kościoła w Polsce.

Przy ocenie pracy skoncentrowano się na kilku kwestiach: przyjętych cezurach (czasowych i terytorialnych); zgodności tytułu opracowania z jego treścią; metodologii; strukturze; charakterystyce doboru źródeł; stronie merytorycznej; oryginalności opracowania oraz jego stronie formalnej.

Jednocześnie zgodnie z ustawowymi wymogami ocenie poddano to, czy: 1) rozprawa dowodzi ogólnej, teoretycznej wiedzy Doktorantki; 2) czy Doktorantka wykazała umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej; oraz 3) czy recenzowana dysertacja stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego.

Niezależnie od szczegółowych uwag odnoszących się do maszynopisu, to ocena tych trzech przesłanek jest decydująca dla pozytywnej oceny całej dysertacji.

Przyjęte przez Autorkę cezury terytorialne nie budzą wątpliwości – opisuje teren Prowincji Krakowskiej w jej powojennych granicach. Kłopot sprawiają jednak cezury czasowe. Rok 1945 r. jako początek narracji jest czytelny i bezdyskusyjny, chociaż można zadać sobie pytanie, czy biorąc pod uwagę domy i dzieła Prowincji na wschodzie nie warto było jej rozpocząć w roku 1944. Niemniej powiązanie cezury terytorialnej z cezurą roku 1945 jest całkowicie poprawne. Brak jest jednak jednoznacznego wskazania, dlaczego narracja doprowadzona jest do roku 1970, a nie sięga do końca trwania systemu komunistycznego. Z narracji możemy wnosić, że cezura końcowa wiąże się zakończeniem posługi prowincjalnej o. Hieronima Warachima. Jeśli tak, to jest to dość słabe uzasadnienie – nie mające decydującego znaczenia w kontekście funkcjonowania zakonów w państwie komunistycznym. Czy były inne przesłanki? Choćby związane z wprowadzaniem w życie, mniej więcej w tym czasie, w zakonach reform prawa wewnętrznego będących efektem Soboru Watykańskiego II. A może decydowała tu kwestia zmiany polityki wyznaniowej po upadku Władysława Gomułki? Zbyt dużo jest tu wątpliwości, i należało tę cezurę jednoznacznie uzasadnić.

Tytuł dysertacji jest zgodny z jej zawartością. Doktorantka posłużyła się klasyczną metodologią historyczną wykorzystując analizę i krytykę źródeł oraz opracowań.

Struktura pracy jest poprawna – prowadząc narrację w ujęciu chronologiczno-problemowym – chociaż pewne sugestie związane z możliwością uzupełnienia struktury o nowe, być może pogłębiające spojrzenie elementy, zostaną zwarte poniżej. Autorka przeprowadziła niezwykle szeroką kwerendę archiwalną, poprawnie dobrała także opracowania, chociaż ich dobór

nie jest kompletny i odbywał się – jak można sądzić – głównie z perspektywy badań nad historią Kościoła.

Dysertacja jest ciekawym, monograficznym studium, uzupełniającym stan badań nad historią kapucynów w Polsce. Jednocześnie jest to praca raczej dokumentacyjna, niżli analityczna. Uogólnień i wniosków nieco w niej brakuje. Niewątpliwie jest natomiast dziełem oryginalnym i wnoszącym nowe ustalenia do stanu badań. Niedosyt pozostawia strona formalna.

Doktorantka treść dysertacji ujęła w pięć rozdziałów o charakterze chronologiczno-problemowym, poprzedzonych wstępem, zaś przeprowadzone badania podsumowała w zakończeniu.

Wstęp spełnia swoją rolę będąc wprowadzeniem w temat, zawierając: charakterystykę literatury oraz źródeł związanych z opisywaną problematyką, a także omówienie przeprowadzonych ankiet (źródeł wywołanych), charakterystykę poszczególnych rozdziałów i wyjaśnienie niektórych założeń przyjętych przy pisaniu pracy. Mankamentem tego fragmentu pracy jest – wspomniany już – brak uzasadnienia cezury końcowej pracy oraz brak omówienia metod badawczych. Nie są to jednak błędy dyskwalifikujące.

W rozdziale pierwszym Doktorantka opisała dzieje zakonu kapucynów oraz Prowincji Krakowskiej w I połowie XX wieku. Ta część pracy ma charakter wprowadzający dając tło do właściwej narracji, co pozostaje w zgodzie z podejściem większości badaczy zajmujących się dziejami instytucji.

W rozdziale drugim przedstawiona została organizacja, kadry, sytuacja materialna oraz życie wspólnotowe kapucynów w latach 1945-1970. Ta część pracy ma istotne znaczenie porządkując wiedzę dotyczącą formalnych ram funkcjonowania Prowincji, ale kreśląc także społeczną i gospodarczą sytuację zakonników.

W rozdziale trzecim Doktorantka przedstawiła działania represyjne władz komunistycznych wobec kapucynów Prowincji Krakowskiej. Odnotowała liczne przejawy działań o charakterze administracyjnym i operacyjnym realizowanych zarówno przez władze wyznaniowe, jak i komunistyczny aparat represji.

Ostatnie dwa rozdziały kreślą aktywność kapucynów – w rozdziale czwartym przedstawiono ich działalność na ziemiach polskich. Uwzględniono przedsięwzięcia oświatowe, naukowe, dydaktyczne oraz duszpasterskie. Zaś w rozdziale piątym scharakteryzowano kapucyńską działalność misyjną – w Estonii, ZSRS, Australii, Europie zachodniej i na Bliskim Wschodzie.

Otrzymaliśmy tym samym zwartą monografię, która syntetycznie odtwarza dzieje Prowincji Krakowskiej w latach 1945-1970, z uwzględnieniem wątków sięgających początku wieku XX, czy nawet końca wieku XIX. Warsztatowo jest to praca bardziej dokumentacyjna, niż analityczna. Umiejętność syntezy przejawia się przede wszystkim w przyjęciu dość ogólnego poziomu narracji. Brakuje natomiast pogłębionej analizy, która pozwalałaby na wyciąganie ogólniejszych wniosków. Niemniej praca niewątpliwie poszerza dotychczasowy stan badań.

Zastanawiać się można czy przyjęcie spojrzenia instytucjonalnego, a więc budowy struktury pracy z punktu widzenia samej Prowincji nie zubożyło narracji. Być może warto było – poza zarysowaniem historycznego tła odnoszącego się do dziejów Prowincji – scharakteryzować także, ogólnie i syntetycznie, rzeczywistość polityczną w jakiej kapucynom przyszło prowadzić swą posługę po 1945 r. Przebija ona oczywiście z kart dysertacji, ale może z korzyścią byłoby wprowadzenie podrozdziałów charakteryzujących politykę wyznaniową państwa komunistycznego – z uwzględnieniem jej ewolucji w latach

1945-1970 czy na przykład ukazać sieć instytucji odpowiedzialnych za represje wobec Kościołów i związków wyznaniowych. A może nawet wskazać cele pracy operacyjnej UB-SB – także przecież zmieniające się w latach 1945-1970. Znajdujemy bowiem przejawy działalności komunistycznego reżimu wobec kapucynów, dokumentacyjnie odnotowane, ale brakuje analizy, która ukazywałaby je w szerszym kontekście, jako elementu usystematyzowanych i szeroko zakrojonych działań. Zmierzających na pewnym etapie do prób likwidacji Kościoła, a na późniejszym – do jego osłabienia i zlojalizowania wobec państwa komunistycznego. Jest to zapewne konsekwencją przyjęcia punktu widzenia opisywanej Prowincji – nie jest to błąd dyskwalifikujący, ale niewątpliwie szersze ujęcie, także analityczne przysłużyłoby się opisywanemu zagadnieniu ukazując je w szerszym kontekście i pozwalając na ocenę skuteczności działań komunistycznych instytucji i służb. Dokumentacyjne wskazanie przykładów ich aktywności nie daje tej możliwości. Tym bardziej, że brak jest oceny zebranego materiału, pod kątem jego kompletności. Czytelnik nie jest zatem informowany czy opisywane przypadki wyczerpują całość działań reżimu wobec kapucynów – a z pewnością tak nie jest. Czy raczej są jedynie przykładami – a mając orientację w źródłach dotyczących aktywności komunistycznego aparatu wyznaniowego oraz aparatu represji w Krakowie zdecydowanie mam przekonanie, że zaprezentowano nam jedynie wybrane przedsięwzięcia komunistycznych władz.

Doktorantka przeprowadziła szeroką kwerendę źródłową obejmującą 11 archiwów – przede wszystkim Archiwum Krakowskiej Prowincji Kapucynów, ale także inne archiwa zakonne: albertynek, pijarów, serafitek, służebniczek, obok nich archiwa diecezjalne w Koszalinie i Zielonej Górze, archiwum kurialne w Gdańsku, Archiwum Państwowe w Gdańsku oraz archiwa Oddziałów

Instytutu Pamięci Narodowej w Krakowie i Rzeszowie. Wykorzystała źródła drukowane, zgromadziła relacje i ankiety, skorzystała także z kilkuset opracowań. Bibliografia jest dość obszerna – co biorąc pod uwagę rozległość badanego zagadnienia nie powinno dziwić. Jednocześnie należy zwrócić uwagę, że jest ona, niestety, dość jednostronna. Autorka, jak się wydaje, skoncentrowała się przede wszystkim na literaturze dotyczącej dziejów Kościoła – a w jej obrębie pieczołowicie zebrała piśmiennictwo historyków kapucyńskich. Jednak ze względu na podjętą tematykę należało ją wzbogacić o publikacje ukazujące politykę wyznaniową Polski „ludowej”, działalności partii komunistycznej, aparatu wyznaniowego czy komunistycznego aparatu represji. Tytułem przykładu można wskazać, że należało sięgnąć po publikowane źródła, które zawierają informacje dotyczące działań Urzędu Bezpieczeństwa wobec Kościoła, w tym wobec zakonów – *Przeciw kościołom i religii. Sprawozdania Sekcji 5 Wydziału V Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Krakowie 1946-1952*, red. F. Musiał, Kraków 2008, w której to pracy w dość obszernym wstępie opisano struktury aparatu represji oraz ich działania wobec zakonów w woj. krakowskim w latach 1946-1952. Jeśli zaś chodzi o opracowania warto było sięgnąć po monografię ks. Przemysława Mardyły – *Duszpasterstwo w czasach stalinowskich. Władze komunistyczne wobec działalności duszpasterskiej Kościoła rzymskokatolickiego w archidiecezji krakowskiej w latach 1945-1956*, Kraków 2009. Niewątpliwie należało także wykorzystać artykuły: Marcina Kasprzyckiego – *Działania operacyjne Służby Bezpieczeństwa wobec zakonów męskich w Krakowie w latach 1957-1975* oraz niżej podpisanego – *Działalność WUBP/WUdsBP w Krakowie przeciw wspólnotom zakonnym w latach 1945-1956. Rekonesans badawczy* – oba zamieszczone w pracy zbiorowej *Komunistyczny aparat represji wobec Polskiej Prowincji Dominikanów*, red. M. Miławicki OP, M. Wenklar, Kraków 2015. Warto

było także wykorzystać artykuł Łucji Marek - „*Blaski i cienie*”. *Początki administracji wyznaniowej na terenie województwa krakowskiego i miasta Kraków 1950/1951* [w:] *Urząd do spraw Wyznań – struktury, działalność, ludzie*, t. 2: *Struktury administracji wyznaniowej i pierwsze lata działalności Urzędu ds. Wyznań w Polsce ludowej (1945-1956)*, red. R. Łatka, Warszawa 2021, czy Dominika Zamiatyła CMF – *Wydział Wyznania Rzymskokatolickiego Urzędu do spraw Wyznań w latach 1956–1975* [w:] *Urząd do spraw Wyznań – struktury, działalność, ludzie*, t. 3: *Struktury wojewódzkie i wybrane aspekty działalności w latach 1950-1975*, red. Rafał Łatka, Warszawa 2023. Pominiętą literaturę można oczywiście mnożyć wskazując także, choćby publikacje dotyczące funkcjonowania PPR/PZPR nie tylko w woj. krakowskim, ale także na ziemiach zachodnich i północnych. Za kompromitujące uważam natomiast pominięcie fundamentalnej pracy Dominika Zamiatyła CMF *Zakony męskie w polityce władz komunistycznych w Polsce w latach 1945-1989*, t. 1: *Problematyka organizacyjno-personalna*, Kielce 2009 oraz t. 2: *Działalność duszpasterska i społeczna zakonów w latach 1945-1989*, Warszawa 2012.

Do dysertacji, poza uwagami ogólnymi, można też zgłosić szereg uwag o charakterze szczegółowym, tytułem przykładu można wskazać kilka z nich:

s. 51 – pisząc o niemieckim obozie koncentracyjnym należy zawsze stosować nazwę Auschwitz, a nie Oświęcim;

s. 51 – gdy mowa o kapucynach ujętych przez Sowietów, lepiej jest pisać o tym, że zostali wywiezieni w głąb ZSRS, a nie Rosji – bo trafiali często do republik azjatyckich, nie zaś do Rosyjskiej SRS;

s. 57 – nie wiadomo jak się ma stwierdzenie, że kapucyni *...pod koniec 1946 powrócili do dawnego swego klasztoru w Rywałdzie Królewskim...* do sformułowania

kilka wersów niżej: *...Liczono przy tym, że uda się w tym celu odzyskać dawny klasztor kapucyński w Rywałdzie Królewskim...;*

s. 88 – trafniej jest pisać, że w pierwszych latach Polski „ludowej” inwigilowano tych duchownych, którzy byli związani z Polskim Państwem Podziemnym, a nie *ze zbrojnym podziemiem* – przecież Armia Krajowa miała status Wojska Polskiego, była Polskimi Siłami Zbrojnymi w kraju;

s. 91 – błędne jest stwierdzenie, że UB/SB *...decydowały się na wszczynanie spraw obiektowych w ramach rozpracowania poszczególnych zakonników* – sprawy obiektowe prowadzone były, jak sama nazwa wskazuje, wobec obiektów, a więc instytucji, czasem wydarzeń, struktur kościelnych itp. Wobec osób prowadzone inne typy spraw operacyjnych;

s. 95 – należało nieco pogłębić kwerendę dotyczącą skazania o. Świstka w związku z *...próbą pozyskania przez kapucynów kościoła i plebanii we Wrocławiu...*, bowiem jedna ze świeckich osób, wobec której napisano, że *...przychylnie ustosunkowali się do sprawy przekazania kapucynom w czasowe użytkowanie interesującego ich obiektu...* - według zapisów w Kartotece Ogólnoinformacyjnej Biura „C” została skazana za przyjęcie łapówki. Nie przesądza to sprawy, zarzut mógł być fikcyjny, ale należało to sprawdzić, bo jeśli jednak był prawdziwy, to owo „przychylnie ustosunkowanie się” nabiera nieco odmiennego znaczenia;

s. 108 – wzdragałbym się przed określaniem władz komunistycznych mianem „rządu Polskiego”.

Strona techniczna pracy wzbudza wiele zastrzeżeń. Liczba drobnych błędów technicznych – literówek, niekonsekwencji w zapisach, rozbieżności w adresach bibliograficznych czy – incydentalnie – niedokończonych zdań, itp. jest dość duża i świadcząc o lekceważeniu redakcji technicznej, która jednak – co należy przypominać – ma istotne znaczenie.

Niezależnie od zgłoszonych powyżej uwag, stwierdzić należy, że przeprowadzona przez Doktorantkę kwerenda źródłowa oraz wykorzystane opracowania oraz źródła wywołane – przyniosły efekt w postaci dobrze udokumentowanej monografii Prowincji Krakowskiej OO. Kapucynów w latach 1945-1970. Narracja wyprowadzona od końca XIX wieku daje nam solidną podbudowę do zrozumienia zmian terytorialnych i związanych z ograniczaniem działalności i represjami, jakie spadają na kapucynów po roku 1945. Odniesienia do II wojny światowej pozwalają zdać sobie sprawę w jakiej kondycji zakon znajdował się po tym, gdy Sowieci zainstalowali w Polsce komunistyczną administrację. Jest to ważne dla porównania także skali prowadzonej działalności duszpasterskiej i misyjnej oraz kwestii kluczowej – czyli stanu kadrowego i prób rozwoju.

W zasadniczą część pracy wprowadza nas opowieść o ekspatriacji kapucynów z ich domów na utraconych Kresach i rozwoju organizacyjnym na ziemiach zachodnich i północnych – uzyskanych kosztem pokonanej niemieckiej III Rzeszy. Ciekawe jest prześledzenie stanu personalnego prowincji, który – wykazując wzrost w dekadzie lat 50. ostatecznie jednak charakteryzował się spadkiem i liczba zakonników była właściwie taka sama w roku 1945 (128), jak w roku 1970 (127), choć pod koniec omawianego okresu więcej było kapłanów, a mniej kleryków i braci zakonnych. Wartościowe jest przybliżenie władz zakonnych i charakterystyka poszczególnych okresów władzy kolejnych prowincjałów. Za istotny uważam także opis sytuacji materialnej Prowincji – wiele mówiący nam o działaniach komunistycznych władz wobec wspólnot zakonnych. Dopełnia ich opis represji – różnego rodzaju, jakim byli poddawani zakonnicy Prowincji Krakowskiej. Od inwigilacji, przez uwięzienie, represje administracyjne po finansowe. Ich katalog jest dość szeroki, a przywołane

przykłady wydają się wystarczające dla ukazania opisywanego zjawiska. Wysoko oceniam te fragmenty pracy, które odnoszą się do działalności kapucynów w latach 1945-1970 – duszpasterskiej, oświatowej i naukowej. Wszystkie prowadzone w niesprzyjających warunkach. Wśród tych zagadnień istotny jest opis kształcenia kleryków i problemy, jakie się z tym wiązały. Niewątpliwie ciekawe są także te wątki, które ukazują pracę kapucynów na parafiach, która wiązała się z potrzebami polskiego Kościoła i szczególnego znaczenia nabierała na ziemiach zachodnich i północnych, gdzie w apostolskich administraturach brakowało duchownych diecezjalnych. Jednocześnie – na co słusznie zwraca uwagę Autorka – była ona prowadzona w trudnych warunkach, wśród ludności wysiedlonej z Kresów, często doświadczonej dramatem Rzezi Wołyńsko-Galicyjskiej, co znacząco pogłębiało wojenną traumę.

Zasługą Doktorantki jest także uzupełnienie i uporządkowanie wiedzy związanej z zagranicznymi misjami i pracą kapucynów wśród Polonii.

Podsumowując rozprawa – chociaż nie jest wolna od błędów, z których za bardzo poważne uważam nieprecyzyjne zakreślenie cezury końcowej oraz ignorowanie części literatury – dowodzi ogólnej, teoretycznej wiedzy Autorki, a sama Doktorantka wykazała się umiejętnością samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Dysertacja niewątpliwie stanowi także oryginalne rozwiązanie problemu naukowego. Wobec spełnienia, chociaż nie bez pewnych zastrzeżeń, wszystkich trzech przesłanek wnioskuję o dopuszczenie mgr. Agnieszki Szmerek do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

